

KBLS vidusskolas vēstures seminārs - Valodas vēsture

Vārds: _____

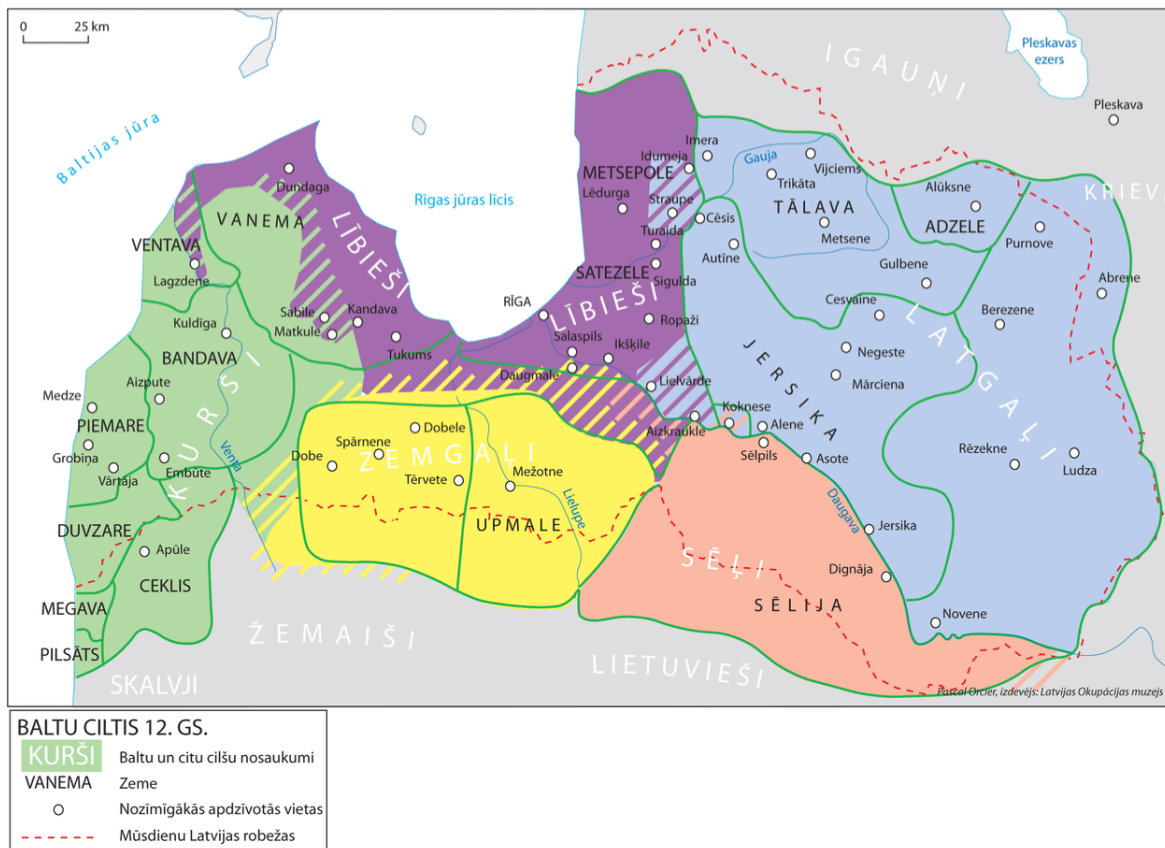
2017. gada 2. decembris

Latviešu valodas saknes - no valoda.lv/valsts-valoda/vesture/

Latviešu valoda pieder pie indoeiropiešu valodu saimes. Kopā ar lietuviešu valodu tā veido baltu valodu grupu, kas ir atšķirīga gan no slāvu, gan arī no ģermāņu valodām. Baltu valodu grupai vēl pieder mirusi prūšu valoda, kas beigusi pastāvēt 17.gs. beigās. Domājams, ka jau 2. gadu tūkstoši p.m.ē. balti ir atdalījušies no indoeiropiešu kopības. Baltu sakari ar somugru ciltīm ir ietekmējuši gan baltu, gan Baltijas somugru valodu veidošanos. Latviešu valodu šī ietekme skārusi daudz vairāk nekā leišu valodu.

Baltu ciltis kurši, zemgaļi, letgaļi un sēļi, kā arī somugri libieši, kopīgi apdzīvojuši tagadējo Latvijas teritoriju. Tādējādi Baltijas tautas ir vienas no retajām Eiropas tautām, kas tik ilgi dzīvo vienā un tajā pašā teritorijā. Latvisko cilšu latgaļu, zemgaļu un sēļu valodas ir bijušas visai tuvas. Tas ir veicinājis to saplūšanu cilšu pārvietošanās procesos. Kuršu valodai ir bijis vairāk atšķirīgu pazīmju no pārējām latviešu cilšu valodām, un tā ilgāk saglabājas kā patstāvīga valoda, kā arī tautības valoda, tomēr arī kuršu valoda vēlāk ieplūda gan latviešu valodā, gan lietuviešu valodā. Latviešu valodas veidošanās process, ciltīm konsolidējoties, sākās 10.-12. gadsimtā. Atsevišķo cilšu valodu iezīmes joprojām ir saglabājušas trijos latviešu valodas dialektos (vidus, tāmnieku jeb libiskajā un augšzemnieku dialektā), kas savukārt aptver vairāk nekā 500 dažādu izlokšņu.

Abas dzīvās balstu valodas ir saglabājušas daudz senisku indoeiropisku parādību. Pirmatnējās skaņas, īpaši patskaņi un divskaņi, balstu valodās ir saglabājušies labāk nekā citās indoeiropiešu valodās.

Literārās un rakstu valodas aizsākumi

Par literatūru līdz 16.gs. toreizējā Livonijā ir maz ziņu. Pirmo ar roku rakstīto grāmatu izplatība saistīta ar pareizticīgo misijām, tāpēc tās bija rakstītas senslāvu rakstā. Pašā Livonijā 13.gs. radās arī divas hronikas, kas gan nav rakstītas latviešu valodā, bet ir pirmās liecības par seno latviešu dzīvi 12. un 13.gs. Indriķa Livonijas hronika ir sarakstīta latīņu valodā, bet Atskaņu hronika vidusaugšvācu valodā.

Pirmie plašākie 16.gs. teksti latviešu valodā ir tēvreizes. Atšķirību dēļ tās tiek dēvētas autoru vārdos (Grunava, Bruno, Gisberta un Hāzentētera). Rīgas amatnieki runāja gan vācu, gan latviešu valodā, lietvedības dokumentos mēdza ierakstīt pa teikumam latviski.

Par rakstu un literārās valodas pirmsākumu var runāt 16.gs., kad tika izdotas pirmās grāmatas latviešu valodā. Ir ziņas, ka pirmā grāmata izdota 1525.gadā, taču tā nav atrasta. Vēstures ziņas liecina, ka Lībekā ir aizturēts kāds tirgotājs ar mucu, kura ir bijusi pilna ar grāmatām. Šīs grāmatas bija paredzētas sūtīšanai uz Livoniju, bet Lībekas valde nolēmusi grāmatas sadedzināt. Lai arī grāmatu teksti nav atrasti, domājams, ka šāda grāmata patiešām ir bijusi, jo nākamie katehismi 1585.gadā (katoļu katehisms) un 1586.gadā (luterāņu katehisms) bez iepriekšējas garīgas terminoloģijas iestrādēm nebūtu izdoti. Trešā grāmata, ko var minēt no tā saucamajām pirmajām grāmatām, ir 1587.gadā izdotā dziesmu grāmata Nevācu psalmi.

Šajos atrastajos katehismos un dziesmu grāmatā jau var runāt par seniem slāvu valodas aizgumiem: baznīca, svēts, grēks, krusts, grāmata. Latviešu valodā jau ir darināti reliģiskie termini: draudze (ar nozīmi draudzība), ticība, cerība, mācekļi, mācīt, pacietīgs (ar nozīmi nežēlīgs), garīgs, miesīgs, mūžīgs, laicīgs (toreiz laitīgs). Parādās tendence darināt lietvārdu salikteņus: debessvalstība, gadalaiks, dievsvētība, Lieldienas, klusuciešana. Īpašības vārdu salikteņi: dievdomīgs, lēnprātīgs, mīlsirdīgs, rožsarkans. Šīs grāmatas ir iespiestas ar gotiskajiem burtiem, tā saucamajā vecajā ortogrāfijā. Netika apzīmēti garie patskaņi un mīkstinātie līdzskaņi, līdzskaņi tika apzīmēti atšķirīgi, gala patskaņu vietā bieži tika rakstīts e.

1588.gadā savu darbību uzsāka pirmā grāmatu spiestuve Rīgā. To vadīja Nikolajs Mollīns, kas Rīgā bija ieradies no Antverpenes. Savas darbības laikā N.Mollīns iespiedis daudzus darbus vācu, latīņu un zviedru valodā, kā arī vienu latviešu valodā. Tas bija luterāņu rokasgrāmatas otrais izdevums.

17.gs. latviešu literatūras attīstībā vērojams garīgās rakstniecības uzplaukums un laicīgās literatūras sākotne. Georgs Elgers pieminams ne tikai tāpēc, ka viņš 1621. gadā izdeva Garīgas katoļu dziesmas, bet tāpēc, ka uzskatīja, ka lejasvācu ortogrāfija ir pilnīgi nepieņemama latviešu valodas sistēmai. Viņš izvēlējās poļu ortogrāfiju. G.Elgers apzīmē vārdu beigās locījumu galotnes, patskaņus. Darinājis arī vārdus: bardzība, baismība, brālība, negausība, drošība, dusmība.

Nozīmīgs ir Georga Mancela (1593-1654), vācu tautības mācītāja, devums. Izdodams pārstrādātu un papildinātu luterāņu rokasgrāmatas izdevumu *Lettisch Vade mecum* (1631), vārdnīcu *Lettus* un *Phraseologia lettica* (abi 1638), viņš sāk pārkārtot latviešu ortogrāfiju, mēģina šķirt plato un šauro e, raksta vārdu galotnes: piem., kunx un sirtz vietā kungs un sirds, izmanto dažus līdzskaņu mīkstinājumus, tos pārsvītrojot, ievieš h kā garumzīmi. Zemnieku vidē labi apguvis latviešu valodu, viņš to izmantoja arī savos darbos: tulkojami kļuva skaidrāki un saprotamāki, tika izmantotas tautas parunas un sakāmvārdi. Līdz mūsdienām saglabājušies šādi Mancela darināti arhaismi: brālnieki (brāļa bērni), dedzīklis (šķiltavas), precenieks (tirgotājs), blaka (tinte), tūba (lietus mētelis), kā arī darinājumi ar izskaņu nieks: cepurnieks, mūrnieks, parādnieks. G.Mancelis darina arī salikteņus:

skolasbērns, durvjusargs, tolaik salikteņus rakstīja ar vienlīdzības zīmi, piem., amata=vīrs. Šajā laikā ienāk arī pirmie internacionālismi: buldrijanis, vīģes, piperes, suckurs, pulvers, papiers, telte, keizers.

G.Manceļa laikabiedrs vācietis Pauls Einhorns pēta latviešu tautas etnogrāfiju, kultūru un pirmo reizi lieto jēdzienu latvieši un latviešu tauta.

17.gs. beigās Ernsts Gliks, vācu tautības mācītājs, iztulko Bibli. E.Glika veiktais tulkojums saglabājas līdz pat 19.gs. beigām. 17.gs. parādās arī laicīga satura raksti. Nozīmīgāko 17.gs. latviešu valodas gramatiku Pirmais īsas latviešu valodas mācības mēģinājums (1685) sarakstījis Kurzemes superintendants Heinrijs Ādolfijs.

18. un 19.gs. ievērojamākais Baltijas vācu apgaismotājs bija Garlībs Helvigs Merķelis (1769-1860). Viņa paustās idejas grāmatā Latvieši (Die Letten, 1796) ietekmēja latviešu tautības literātus, īpaši jaunlatviešus.

No 18.gs autoriem noteikti jāmin arī vācu mācītājs Gothards Frīdrihs Stenders (1714-1796), kurš rakstīja latviešu dzimcilvēkiem adresētus laicīga satura prozas un dzejas darbus, taču nozīmīgākais viņa devums ir progresīva ābece (Bildu ābice, 1787) un pirmā populārzinātniskā grāmata Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas (1774, 1776, 1796). G.F.Stenders latviešu valodu bija apguvis tik labi, ka spēja izstrādāt ilgi nepārspētu gramatiku un vārdnīcu.

Tolaik bija lielas terminoloģiskas problēmas, kā aprakstīt dabu, mehāniku, jo, izņemot reliģiju, pārējo nozaru termini nebija izstrādāti. G.F.Stenders Augstas gudrības grāmatā no pasaules un dabas lieto vārdus republika (kā valstības valdīšanu), audience (lūgties un tapt uzklautam liela kunga priekšā), recepte (zāļu raksts), laterna (vēju lukturis), flote (jūras karaspēks), rubīns (sarkans, dārgs akmens) utt. Vecā Stendera valoda, protams, ir ģermānismiem caurvīta, taču kopumā diezgan pareiza. Viņš ļoti centās to bagātināt un atrast nosaukumus jauniem jēdzieniem.

Atbildi uz sekojošiem jautājumiem **pilnos teikumos**.

1. Kuras tautas ir baltu tautas?

2. Kurš bija Stenders?

3. Kurš darināja vārdus ar izskaņu -nieks? Noraksti 10 dažādus vārdus ar šo izskaņu.

4. Ar ko pazīstams Gliks?

5. Ja kādu vārdu sauc par “ģermānismu”, ko tas nozīmē?
